

Recenzija * Review

Originali Lietuvos zoologo monografija – angliškai

Gediminas Valkiūnas.

Avian malaria parasites and other haemosporidia. Boca Raton, London, New York et al.: CRC Press, 2005, 946 p.: il. ISBN 0415300975

Pasirodė angliška zoologinė parazitologinė knyga apie vieną įdomios biologijos protistų (anksčiau vadintų pirmuonimis) grupę. Monografijos, kuri vadinasi „Paukščių maliariniai parazitai ir kitos hemosporidijos“ (Valkiūnas G., 2005) autorius yra Vilniaus universiteto Ekologijos instituto mokslininkas. Šiuo atveju Lietuvai pasitaravo Didžiosios Britanijos ir JAV mokslinės literatūros leidėjai tuo, kad mūsų mokslininko knyga būtų plačiai paskleista bei tinkamai pristatyta tarptautinei mokslo bendruomenei.

Tačiau pradžioje privalu paminėti šio įvykio priešistorę. Ji buvo tokia, kad po atkaklaus darbo ir labai kryptingų, beveik du dešimtmečius trukusių tyrimų žinomas Lietuvos biologas zoologas, Ekologijos instituto laboratorijos vadovas, Lietuvos MA narys ekspertas habilituotas daktaras Gediminas Valkiūnas apibendrino savo tyrimus, 1997 m. išleisdamas Lietuvoje originalų mokslo veikalą (Валькюнас Г., 1997). Šis mokslo darbas – rusų kalba pasirodžiusi knyga – buvo skirta labai plačiai pasaulyje paplitusiai patogeniškų paukščių kraujo parazitų grupei – hemosporidijoms. Tai kraujasiurblių dvisparnių platinami parazitiniai vienaląsčiai organizmai (Sporozoa, Haemosporida), prisitaikę gyventi roplių, varliagyvių, paukščių bei žinduolių, taip pat ir žmonių kraujyje. Už jų ištyrimą 1999 m. G. Valkiūnui buvo paskirta Lietuvos mokslo premija.

Mūsų aptariamam dabartinis angliškasis knygos variantas – tai nėra 1997 metų leidinio vertimas, bet išplėstas ir gerokai naujais tyrimų duomenimis papildytas, ir taip iš esmės tapęs nauju, originalus mokslo kūrinys, pareikalavęs specifinio pasirengimo jį išversti-parašyti mokslinė anglišką kalbą. Šio darbo ėmėsi *CRC Press* ir

Taylor & Francis leidyklos, pirmiausia, paskatintos žymaus Didžiosios Britanijos biologo, Londono Karališkosios Draugijos ir Oksfordo universiteto profesoriaus W. D. Hamiltono. Siekiant tinkamai parengti jį spaudai, vertėjams ne tik teko padėti dideles pastangas ir skirti dvejus metus atkaklaus darbo, bet ir kviestis į talką knygos autorių, kuris gerai mokėdamas anglų kalbą, išmanydamas šios mokslo krypties specifiką, tik pats galėjo tiksliausiai pasiūlyti terminiją specialiojoje knygos dalyje.

Mokslinis darbas, kurio rezultatai pateikiami naujojoje knygoje, galima sakyti, buvo atliktas etapais. Pradžioje buvo tiriama migruojančių paukščių užsikrėtimo hemosporidijomis intensyvumas ir ekstensyvumas, jų paplitimo ypatumai. Beje, įdomu, – tada paaiškėjo, kad užsikrėtimas kraujo parazitais gali būti naudojamas ir kaip papildomas požymis apibūdinant pačių paukščių populiacijų kilmę.

Po to G. Valkiūnas yra dirbęs D. Britanijos, Kanados, Švedijos, Vokietijos, JAV, Rusijos ir kitų šalių universitetuose ir muziejuose. Todėl kur kas daugiau laiko (ne mažiau kaip dešimtmečio) prirėkė, kol G. Valkiūnas parengė paukščių hemosporidinių parazitų pasaulio faunos apžvalgą pagal rūšis ir pogentes. Be to, jis sukaupe įdomių duomenų apie kraujo protistų ultrastruktūros, pasiskirstymo šeiminkuose ypatumus, jų gyvybinius ciklus, pirmą kartą aprašė daugelio rūšių morfologiją. Didžiulė yra šio darbo taksonominė reikšmė. Atlikus minėtų kraujo parazitų pasaulio faunos reviziją, pirmą kartą mokslinėje literatūroje buvo suklasifikuoti kraujo protistai, pateikiant aukštesnių už rūšį taksonų – 10 pogenčių, 4 genčių ir 4 šeimų apibrėžimus, taip pat, o tai mokslui

itin svarbu, visų pogenčių tipinių rūšių aprašymus. Aprašymai gausiai iliustruoti, dauguma jų – originaliais piešiniais.

Po atliktų kolekcinės medžiagos bei sezoninių tyrimų gamtoje, taip pat beveik visos pasaulyje žinomos literatūros apibendrinimų buvo išsamiai aprašyta hemosporidijų atradimo istorija, paukščių hemosporidijų kilmė, specifiškumas, patogeniškumas, šeimnininkai bei geografinis paplitimas.

Aukštą naujojo leidinio mokslinį lygį rodo tai, kad prie daugelio skyrių ar jų fragmentų, juos vertindami, galime pradėti žodžiais „pirma kartą“. Pirmą kartą anglų kalba paskelbtas stambus monografinis veikalas, išstas žinynas, skirtas paukščių maliariniais parazitams ir kitoms hemosporidijoms. Jame pirmą kartą išaiškinti šių parazitų geografinio paplitimo bei pasiskirstymo šeimninkuose bendrieji dėsniumais. Nustatyti paukščių hemosporidijų plitimo zoogeografiniai centrai. Pagrįstos šių parazitų atsiradimo bei filogenezės hipotezės. Pirmą kartą išaiškinti hemoproteidų pernešėjai Baltijos šalių regione.

Antroji knygos dalis skirta hemosporidijų faunos suvestinei. Apibendrinęs faunistinius duomenis, autorius pateikė apibūdinimo lenteles hemosporidijų šeimoms, gentims, pogentėms ir rūšims pažinti. Iš viso naujojoje monografijoje aprašyta apie 200 rūšių (Haemosporidae – 135 rūšys, Plasmodiidae – 39, Garniidae – 1, Leucocitoidae – 36) morfologija (tai sudaro apie pusę Haemosporida būrio viso pasaulio faunos rūšių). Rūšys aprašytos vadovaujantis griežtais zoologinės nomenklatūros reikalavimais – knygoje nurodomos žinios apie taksonų aprašymų datas, aprašymų autorius, sinonimai, informacija apie tipinę medžiagą bei jos saugojimo vietą, rūšių diferencinė diagnozė. Autorius sinonimizavo, arba patikslino, apie 250 rūšių pavadinimų. Išskirtinai reikia pažymėti, kad per visą tyrimų periodą autorius aprašė 15 naujų mokslui kraujo parazitų rūšių. Tai svarus kvalifikuoto žinovo žodis šios grupės taksonomijoje. Morfologiniai aprašymai monografijoje gausiai iliustruoti originaliais autoriaus piešiniais. Parazitų rūšims nurodyti šeimnininkai, taip pat pernešėjai.

Nebuvo pamiršta tirtųjų objektų ryšys su žmogaus ūkine veikla, taigi jų taikomoji reikšmė. Išsamiai aprašytas paukščių atsparumas parazitams, hemosporidiozės ir jų profilaktika, gydymas, nurodoma, kaip susirgimų sukėlėjus galima diagnozuoti. Lieka pridurti, kad buvo ištirta daugiau kaip 14000 mėginių, paimtų iš 136 Palearktikoje paplitusių paukščių rūšių, priklausančių 14 būrių.

Atkreiptinas dėmesys dar į tai, kad ši monografija neturi analogų Baltijos šalių ir pasaulio literatūroje. Apie mokslui reikšmingos knygos rengimą spaudai mokslinė visuomenė iš anksto informavo žurnalas *Trends in Parasitology* (2004. Vol. 20. P. 574). Išsamios teigiamos

knygos recenzijos paskelbtos tarptautiniuose mokslo leidiniuose D. Britanijoje ir JAV (Anwar, 2005; Cosgrove, 2005; Ricklefs, 2005). Labiausiai gaila vieno, kad šio originalaus leidinio tiražas liko pas leidėjus, užsienyje. Angliškai išleistų knygų kol kas nėra net didžiosiose Lietuvos mokslinėse bibliotekose.

Apskritai G. Valkiūno darbai yra gerai žinomi pasaulio mokslo visuomenei. Jie ne kartą buvo pristatyti ir aukštai įvertinti prestižiniuose tarptautiniuose renginiuose. Vienas tokių renginių, kurių svarbiausias organizatorius buvo pats G. Valkiūnas, įvyko Vilniuje 1998 m. vasarą. G. Valkiūno vadovaujama laboratorija kartu su Baltijos ir Skandinavijos parazitologų draugijomis Vilniuje surengė tarptautinį simpoziumą. Reikšminga, kad 2003 m. birželį įvykusiame Skandinavijos parazitologų draugijos forume Norvegijos mieste Bergene Baltijos ir Skandinavijos parazitologams susijungus į Skandinavijos–Baltijos parazitologų draugiją, G. Valkiūnas užėmė aukštą postą – buvo išrinktas naujos draugijos viceprezidentu (www.hi.is/pub/ssp). Svarbiausia, kad tai buvo ne simbolinė aukšta vieta, o pelnytas Lietuvos mokslininko įvertinimas. Pirmasis, jau jungtinės draugijos simpoziumas 2005 m. taip pat įvyko Vilniuje. Labai sklandi jo eiga, vadovaujant G. Valkiūnui, parodė, kad Lietuva įneša svarų praktinį indėlį, plečiant ne vien Baltijos ir Skandinavijos, bet ir visos Europos parazitologų ryšius. Yra džiugu, kad ir 3-iasis Baltijos ir Skandinavijos šalių parazitologų simpoziumas, G. Valkiūno iniciatyva, 2009 m. numatytas kaimyninės valstybės – Latvijos sostinėje Rygoje.

2006 m. G. Valkiūnui už protistų tyrimus buvo paskirta Baltijos valstybių mokslo premija.

Dr. Algimantas Jakimavičius
Dr. Tamara Arnastauskienė

Literatūra

1. Anwar A. M. 2005. *Avian Malaria Parasites and Other Haemosporidia* by G. Valkiūnas. Review. Boca Raton: CRC Press. *Ibis*. Vol. 147. P. 860.
2. Cosgrove C. 2005. *Avian Malaria Parasites and other Haemosporidia* by G. Valkiūnas. Review. Boca Raton: CRC Press. *Systematic Biology*. Vol. 54. P. 860–863.
3. Ricklefs R. E. 2005. *Avian Malaria parasites and Other Haemosporidia* by G. Valkiūnas. Review. Boca Raton: CRC Press. *The Quarterly Review in Biology*. Vol. 80. P. 364–365.
4. Valkiūnas G. 2005. *Avian Malaria Parasites and Other Haemosporidia*. Boca Raton, London, New York, Washington, D.C.: CRC Press. 946 p.
5. Валькюнас Г. 1997. *Гемоспоридии птиц*. Вильнюс. 607 с. (*Acta Zoologica Lituanica*. 1997. Vol. 3–5: a monograph.)